

Osmanlı Modernleşmesinde Ahmed Fethi Paşa'nın Rolü

The Role of Ahmed Fethi Pasha in Ottoman Modernization

Ahmet DÖNMEZ *

Arif ÖZDEMİR **

Öz Osmanlı modernleşmesi, klasik dönem Osmanlı idarî, siyasi, askerî iktisadi ve hukuki yapısında büyük dönüşüme sebep olmuştur. Bu sürecin gelişim aşamalarını sebep sonuç ilişkisi içerisinde anlamak ve bu süreçte etkili olan aktörleri tespit etmek modernleşme tarihi açısından son derece önemlidir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren, yenilikçi-muhafazakâr çatışmasının devam ettiği bir sırada, modernleşme çalışmalarında oynadıkları rolle öne çıkan birçok devlet adamı üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Ancak söz konusu devlet adamları arasında yer alan Ahmed Fethi Paşa'nın bu sürece katkıları üzerine çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Ahmed Fethi Paşa, yurt içi ve yurt dışında üstlendiği görevler, elçilikleri ve özellikle Tophane müşirlikleriyle Tanzimat dönemi modernleşme sürecinde etkin bir rol oynadı. Onun devlet kademesindeki görevlerinde gösterdiği yararlılıklar ve fikirleri, Tanzimat dönemi reformlarına çok yönlü olarak katkı sağladı. Tanzimat'ın ilanı öncesi ve sonrasında Mustafa Reşid Paşa'ya önemli destekler verdi. Ahmed Fethi Paşa almış olduğu iyi eğitim ve Batı kültürüne olan hâkimiyetiyle dönemin diğer damatlarından daha farklı bir çizgiye ve yenilikçi bir anlayışa sahip oldu. Öyle ki Avrupa'da Batı vizyonuna sahip ve reformist bir kişi olarak tanındı. Bu çalışmada, Ahmed Fethi Paşa'nın devlet kademesindeki yurtiçi ve yurtdışı görevleri sırasında Osmanlı modernleşme sürecinde nasıl bir rol üstlendiği ortaya koyuldu. Ahmed Fethi Paşa'nın görevleri esnasında yabancı uzman istihdamı ve Avrupa'dan teknoloji transferi gibi askerî modernleşmedeki rolü, elçilikleri ve diğer alanlardaki faaliyetleri ayrıntılı olarak açıklandı.

Anahtar Kelimeler:

Ahmed Fethi Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı modernleşmesi, reform, Tanzimat fermanı.

Abstract

Ottoman modernization caused a significant transformation in the administrative, political, military, economic and legal structure of the classical period of Ottoman Empire. It is extremely important for the history of modernization to understand the development stages of this process within the cause-and-effect relationship and to identify the actors that are effective in this process. While the innovative-conservative conflict continued from the first half of the 19th century, research was conducted on many statesmen who stood out for their role in modernization efforts. However, more than studies on the contributions of Ahmed Fethi Pasha, one of these statesmen, to this process are required. Ahmed Fethi Pasha played an active role in the modernization process of the Tanzimat period with his duties at home and abroad, his embassies and especially his Tophane mushir. His ideas and usefulness in his duties at the state level contributed to the reforms of the Tanzimat period in many aspects. He supported Mustafa Reshid Pasha significantly before and after the declaration of Tanzimat. With the excellent education he received and his command of Western culture, Ahmed Fethi Pasha had a different line and an innovative approach than other sons-in-law of the period. So much so that he was recognized in Europe as a reformist with a European

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
ahmett76@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4836-9774
Konya / TÜRKİYE

* Assoc. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of History
ahmett76@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4836-9774
Konya / TÜRKİYE

** Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ozdemirarif03@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4979-270X
Konya / TÜRKİYE

** Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences
ozdemirarif03@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4979-270X
Konya / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 15/09/2023

Kabul/Accepted: 23/11/2023

vision. The study revealed Ahmed Fethi Pasha's role in the Ottoman modernization process during his domestic and international duties at the state level. Ahmed Fethi Pasha's role in military modernization, such as the employment of foreign experts and technology transfer from Europe, his embassies and his activities in other areas during his duties were explained in detail.

Keywords:

Ahmed Fethi Pasha, Mustafa Reshid Pasha, Ottoman modernization, reform, Tanzimat edict.

Makale Bilgileri

Atıf: Dönmez, A. & Özdemir. A. (2024). Osmanlı modernleşmesinde Ahmed Fethi Paşa'nın rolü. *Selçuk Türkiyat*, (63): 261-283.
Doi: 10.21563/sutad.1360891

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Katılımcı Rızası: Katılımı yok.

Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.

Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Dönmez, A. & Özdemir. A. (2024). Osmanlı modernleşmesinde Ahmed Fethi Paşa'nın rolü. *Selçuk Türkiyat*, (63): 261-283.
Doi: 10.21563/sutad.1360891

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent: No participants.

Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment: Two external referees / Double blind.

Similarity Screening: Checked – iThenticate.

Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kurumlarındaki sorunları düzeltmeye yönelik ilk çalışmalar başarısız oldu. Çünkü uzun bir süre problemlere, belli bir program dahilinde hareket edilmeden, sorunların temeline inilmeden, kişisel gayetlerle sınırlı palyatif çözümler bulunmaya çalışıldı. Lale Devri'nde (1718-1730) Batı örnek alınarak yapılan ıslahat çalışmaları ise problemleri kalıcı olarak düzeltmeye yetmedi. Hatta muhafazakârların değişime karşı gösterdiği direnç sebebiyle devlet yapısındaki sistemsel aksaklıklar daha da arttı.

III. Selim (1789-1807), Avrupa devletlerinin saldırıları karşısında devleti yıkılmaktan kurtarmak için geniş çaplı reformlar yapılması gerektiğini anlayan ilk Osmanlı padişahı oldu. Bu dönemde, Avrupa'daki siyasi, askerî, iktisadi ve sosyal gelişmelerin farkında olan padişah, devletin güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi için Nizam-ı Cedid adıyla geniş bir reform programını uygulamaya koydu. Ancak, bu girişimler ciddi bir muhalefetle karşılaştı. Onun siyasi anlamda zayıflıkları ve değişimde Hıristiyan Avrupa'nın örnek alınması, çıkarı zedelenen yenilik karşıtı gruplar ve halk arasında huzursuzluklara sebep oldu. Kabakçı Mustafa İsyanı ardından III. Selim'in tahtan indirilmesiyle (1807) birlikte Batı tarzı ilk reform hareketi başarısızlıkla sonuçlandı (Dönmez, 2014, s. 66).

II. Mahmud (1807-1839), daha önceki dönemlerde yapılan yenilik girişimlerinin sonuçlarını değerlendirerek bu doğrultuda daha etkili ve kapsamlı reformlar yapmaya kararlı bir padişahı. Bu çerçevede 1826 yılından itibaren devletin yapısını modernize etmek, idarî ve askerî gücünü artırmak, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve toplumsal dönüşümü sağlamak amacıyla çeşitli radikal reformlar gerçekleştirdi (Eryılmaz, 2006, s. 50-51). Onun iktidarı döneminde uygulamaya koyulan reformlar, Osmanlı Devleti'nde daha geniş kapsamlı değişimlerin başlatılmasına ve sonraki dönemlerde değişimin hızla gerçekleştirilmesine zemin hazırladı. Bu bağlamda bu dönemin reform çalışmaları Tanzimat dönemini hazırlayan bir nitelik taşıyordu (Hayta-Ünal, 2016, s. 113).

Abdülmejid (1839-1861), Tanzimat'ı ilan ederek yeni reform sistemini babasının politikaları doğrultusunda yürüttü. Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her alanda Batı'ya yönelerek Avrupa'dan etkilenmeye başladığı bir sürecin başlangıcı özelliğini taşıdı (Turan, 2019, s. 40).

Tanzimat dönemi devlet adamları, Osmanlı Devleti'nde modernleşme çalışmalarını hızlandırmayı ve Avrupa devletlerini örnek alarak Osmanlı Devleti'nin yıkılmaktan kurtarmayı hedeflemişlerdi. Bu dönemde, Mustafa Reşit Paşa, Mehmed Emin Âli Paşa ve Mehmed Fuat Paşa yönetiminde gücünü artıran Babıâli karşısında etkinliğini korumaya çalışan muhafazakâr saray grubunun, özellikle hanedan damatlarının, çetin mücadeleleri yönetimde zaman zaman krizlere sebep oldu. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan bu değişim sürecinin kaderini belirleyen ve döneme damgasını vuran bazı devlet adamları oldu. Bunlar arasında Mustafa Reşid Paşa Tanzimat'ın mimarı olarak öne çıkmaktaydı. Yenilikçi-muhafazakâr çatışmasının devam ettiği bir sırada Mustafa Reşid Paşa'nın yanında yer alan ve reformlara destek verenler arasında önde gelen isimlerden biri de Ahmed Fethi Paşa idi.

Bu çalışmada, Ahmed Fethi Paşa'nın Osmanlı modernleşme çalışmalarında oynadığı rol, yerli ve yabancı arşiv kaynaklarının ve gazetelerin yardımıyla, açıklanmaya çalışılacaktır. Ahmed Fethi Paşa'nın bir diplomat ve Tanzimat dönemi yönetici olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerinin modernleşmeye olan katkıları tespit edilecektir. Osmanlı modernleşme sürecinin gelişiminde rol oynayan aktörlerden birinin faaliyetlerinin ortaya koyulmasının bu alandaki literatürün gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ahmed Fethi Paşa ve Osmanlı Modernleşmesi (1835-1841)

II. Mahmud tahta geçtiğinde, yenilik çalışmalarına her neye mal olursa olsun devam etmekte kararlıydı. Ancak Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte attıkları bu yöndeki adımlar yeni bir isyana sebep olundu. Padişah iktidarı tehlikeye girince, yenilik çalışmaları için uygun zamanı bekleme kararı aldı. Bu yıllarda Osmanlı Devleti, yıkılmanın eşiğine gelmiş bir devleti çöküşten kurtarmak ve modernleştirmek için gerekli şartların hemen hepsinden yoksundu. II. Mahmud, yenilik karşıtı ulema, yeniçeriler ve bazı devlet adamlarının olumsuz faaliyetleriyle mücadele etmek zorundaydı. Ayrıca reformlar için gerekli paraya, Avrupa'yı bilen değişime önderlik edebilecek yetişmiş bir kadroya da sahip değildi. Bu süreçte modernleşme çalışmalarında görev alacak bir ekip oluşturma konusunda büyük zorluklarla karşılaşıldı. Buna şartlar içinde padişah, askerî okullarda, Enderun'da ve Babıâli kalemlerinde yetenekleriyle ve yeniliklere açık kişilikleriyle öne çıkan Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Namık Paşa, Sadık Rifat Paşa, Mehmed Kamil Paşa gibi dikkatini çeken kişilerin gelişimiyle yakından ilgilenmeye başladı. Bu yetenekli kişilere Fransızca öğrenmelerini tavsiye ederek özellikle 1826 yılından itibaren onları önemli görevlere getirdi. Ahmed Fethi Paşa, bu şekilde padişahın dikkatini çekenler ve gözdeleri arasına girmeye aday olanlar arasında yer alıyordu (Dönmez, 2022, s. 212).

Ahmed Fethi Paşa (1801–1858), İstanbul'da 1801 yılında doğdu. Babası Rodoslu Rikabdar Hafız Ahmed Ağa idi. Enderun'da eğitim alarak mesleki kariyerine başlayan Ahmed Fethi Paşa, Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun Enderun ağalığı bölümünde göreve başladı. 1827 yılında rütbesi binbaşılığa, ertesi yıl Osmanlı-Rus Savaşı'nda göstermiş olduğu yararlılık ve askerî yeteneği üzerine miralaylığa yükseltildi. Ardından mabeynci ve başçuhadarlığa, 1831 yılında hassa ferikliğine atandı. 1834–1839 yıllarında Viyana ve Paris elçiliği görevlerinde bulundu. Meclislerde azalık, Aydın Valiliği, ticaret nazırlığı ve mesleki yaşantısında önemli bir yer işgal edecek olan Tophane-i Âmire müşirliği gibi üst düzey vazifelerde görev aldı (Şehsuvaroğlu, 1971, s. 5708–5709; Hut, 2020, s. 450; Süreyya, 1996, s. 153; Öz, 1949, s. 3; Sunay, 2020, s. 746–747).

II. Mahmud, ülkesini çöküşten kurtarmak için iç ve dış birçok sorunla mücadele etmek zorundaydı. Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti üzerinde giderek daha çok baskı kurmaya başlıyor, savunmasız durumdaki Osmanlı toprakları iştahlarını kabartıyordu. 1821 yılında başlayan ve 1832'ye kadar etkisini gösteren Rum isyanı büyük sorunlara sebep oldu. Hemen ardından başlayan Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı ise, Avrupa devletlerinin de işe karışmasıyla Osmanlı'yı Rus himayesine girmeye karşı karşıya bıraktı. 1834 yılına gelindiğinde II. Mahmud, hem Rus

baskısından kurtulmak ve Avrupa devletlerinin yardımını almak hem de modernleşme çalışmaları için bir kanal aşmak için Avrupa'ya geçici elçiler gönderme kararı aldı. Geçici elçiliklerin açılması olarak başlayan bu süreç kısa sürede daimî elçiliklerin tesisi sürecine dönüştü. Bu elçiliklerin açılmasıyla, hem modern bir diplomasi teşkilatına sahip olunacak hem Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurulacak hem de elçiliklerde görevlendirilen kişiler her açıdan kendilerini geliştirerek ihtiyaç duyulan yenilikçi kadroyu oluşturacaktı. 1834 yılında Mustafa Reşid Paşa Paris'e, Namık Paşa'ya Londra'ya elçi olarak tayin edildi. Viyana'da 1832 yılından beri bir Osmanlı maslahatgüzarlığı bulunuyordu. 1835'e gelindiğinde özel görevle Viyana'ya bir elçi tayin edilmesine karar verildiğinde II. Mahmud bu iş için Ahmed Fethi Paşa'yı uygun gördü (*Takvim-i Vekayi*, no. 104, 22 Haziran 1835; Akyıldız, 2012, s. 52; Dönmez, 2022, s. 214).

Ahmed Fethi Paşa'nın Avrupa'yı tanınması ve ufku genişletmesi açısından Viyana elçiliğine atanması büyük bir fırsattı. Ancak özel görevle gittiği için kısa süre sonra İstanbul'a döndü. Çok geçmeden Paris Elçisi Mustafa Reşid Paşa, Viyana'da maslahatgüzar bulundurmanın yeterli olmadığını bildirerek buraya bir büyükelçi gönderilmesini istedi. II. Mahmud bu talebi olumlu karşıladı ve ilk görevini başarı ile yerine getiren ve Osmanlı'yı layıkıyla temsil eden Ahmed Fethi Paşa'yı yeniden Viyana elçisi olarak tayin etti (Dönmez, 2022, s. 216-220; Şehsuvaroğlu, 1971, s. 5709).

Ahmed Fethi Paşa'nın elçilik sırasında yerine getirmesi gereken görevler arasında, Avusturya Şansölyesi Prens Klemens von Metternich'le yakın ilişki kurması yer alıyordu. Bu görev onun kişisel gelişimi açısından da son derece önemliydi. Ahmed Fethi Paşa, bu tarihten sonra Avusturya İmparatoru I. Ferdinand, Metternich ve diğer Avrupa elçileriyle sık sık görüşme imkânı buldu. Metternich'ten Avusturya ordusunun redif birlikleriyle ilgili nizamnamesini alarak İstanbul'a gönderdi. Bu sırada Avusturya'nın idarî ve askerî sistemi, sanayisi ve ekonomisi üzerinde gözlemlerde bulundu. Bir süre sonra Rusya büyük bir askerî tatbikat düzenleme (Ağustos 1837) kararı aldı. Avrupa devletleri tatbikata temsilciler göndereceği gibi Osmanlı'nın da uygun bir kişiyle temsil edilmesi gerekiyordu. Mustafa Reşid Paşa'nın tavsiyesiyle bu göreve Ahmed Fethi Paşa uygun görüldü. Müşir rütbesi verilen Ahmed Fethi Paşa, Hocabey'e askerî talimlerde Osmanlı'yı temsil etmek üzere gönderildi. Burada başarılı bir şekilde görev yaptıktan sonra kendisine verilen emir çerçevesinde Viyana'ya değil İstanbul'a döndü. Çalışmaları takdir toplayan Ahmed Fethi Paşa, paşa unvanı verilerek Aydın müşirliğine tayin edildi. Viyana elçiliğine ise onun yerine Sadık Rıfat Paşa tayin edildi (BOA, HH, 1183/47047, 25 Temmuz 1837; Şehsuvaroğlu, 1971, s. 5709; Kılıç, 2019, s. 184).

Ahmed Fethi Paşa'nın iki kere Viyana elçiliği görevine getirilmesi, Rusya'daki talime gönderilmek için seçilmesi kişisel becerilerinin ve Osmanlı'yı temsil edebilecek nitelikte olduğunu gösteriyordu. Bu bağlamda Avusturya yönetiminin olduğu gibi Rus Çarı I. Nikola'nın da takdirini kazanması son derece önemliydi. Ahmed Fethi Paşa, Viyana'da ve Rusya'da Avrupa ordularındaki gelişmeleri izleme fırsatı buldu ve Avrupa örnek alınarak yenilikler yapılmadıkça Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun mümkün olmadığına kesin olarak inandı. Onun bu görevlere getirilmesinde kısa

sürede yenilikçilerin lideri konumuna yükselecek Mustafa Reşid Paşa etkili olmuştu. Bu durum, ikisi arasındaki kuvvetli ilişkilerin ve fikir birliğinin başlangıcını da meydana getirdi.

II. Mahmud Osmanlı elçilikleri aracılığıyla reform çalışmalarına hız verme kararlılığındaiken muhafazakâr cephe bu süreci engellemek için çalışıyordu. Dâhiliye Nazırı Mehmed Akif Paşa İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'nin baskıyla Haziran 1836'da görevden alındı. Mehmed Akif Paşa, bu işin arkasında olduğuna inandığı Mülkiye Nazırı Mehmed Pertev Paşa'yı çeşitli iftiralar atarak II. Mahmud'a öldürttü. Mehmed Pertev Paşa, başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere birçok yenilikçi devlet adamının hamisiydi. Bu tarihte Londra Elçisi Mustafa Reşid Paşa bir süre önce hariciye nazırlığına tayin edildi ve göreve başlamak için İstanbul'a döndü. Mehmed Akif Paşa'nın hedefinde Mehmed Pertev Paşa'ya yakın ve yenilikçi kişiler vardı. Mustafa Reşid Paşa'nın da onun hedefinde olacağı açıktı. Mehmed Akif Paşa, çok geçmeden Mustafa Reşid Paşa'yı Paris elçiliğine tayin ettirmeyi başardı. Aynı kararda Ahmed Fethi Paşa'nın Londra elçisi tayin edildiği belirtiliyordu. Böylece yenilikçi bu iki kişi İstanbul'dan uzaklaştırılmış olacaktı. Ancak kısa süre sonra II. Mahmud, Mustafa Reşid Paşa'yı görevinde tutmaya karar verdi. Ahmed Fethi Paşa ise Londra yerine Paris elçisi olarak tayin edildi (*Takvim-i Vekayi*, no. 160, 28 Ocak 1838; Dönmez, 2019, s. 23-24; Dönmez, 2014, s. 217-218).

Ahmed Fethi Paşa, Paris elçiliği görevine başlamadan öncelikle Londra'ya giderek Kraliçe Victoria'nın¹ taç giyme törenine katılacaktı. Onun Paris elçiliği gibi önemli bir göreve layık görülmesi ve Londra'da başka bir Osmanlı temsilci varken taç töreninde Osmanlı'yı onun temsiline karar verilmesi, kendisine gösterilen güvenin ve Osmanlı Devleti'ni temsil yeteneğine sahip biri olarak görülmesinin açık bir göstergesiydi (Dönmez, 2022, s. 220-221). Ahmed Fethi Paşa, öncelikle Viyana'ya uğrayarak gerçekleştiremediği veda ziyaretini yerine getirerek Avusturya imparatoruna padişahın hediyelerini verecek, oradan Londra'ya giderek taç törenine katılacaktı. Londra'da kendisine verilen birtakım görevleri yerine getirip Paris'te elçilik görevine başlayacaktı. Ahmed Fethi Paşa yolculuğu sırasında Malta'da karantinaya girdi. Burada Amerikan yapımı bir tüfek takımını da satın alarak incelenmesi için İstanbul'a gönderdi (BOA, HAT, 46738, 12 Haziran 1838). Ahmed Fethi Paşa, temmuz ayında Viyana'ya ulaştıktan ve imparatora veda ziyaretinde bulunduktan sonra Metternich'ten Osmanlı için çalışacak Avusturyalı iki hekim ve bir eczacının bulunmasını talep etti. Viyana'da Josephinum Tıp Okulu'ndan mezun olan iki askerî hekim Dr. Jakob Neuner ve Dr. Karl Ambros Bernard ile eczacı Hofmann bu iş için seçildi ve bu kişilerle bir anlaşma yapıldı. Kısa süre sonra bu iki kişi İstanbul'a giderek görevlerine başladı (Öztürk-Cezmi Karasu, 2014, s. 126). Bu sayede, Ahmed Fethi Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti için nitelikli hekimler ve bir eczacı temin edilmiş oldu.

Ahmed Fethi Paşa, Viyana'dan Berlin'e geçerek burada bazı resmi ziyaretler gerçekleştirdikten sonra Londra'ya ulaştı. Ancak Kraliçe Victoria'nın taç töreni bir süre önce gerçekleştiği için törene katılamadı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'la

¹ Kraliçe Victoria, 1901 yılına kadar İngiltere tahtında oturmuş, ölümü üzerine tahta oğlu VII. Edward geçmiştir. (Tanyıcı-Kahraman, 2017, s. 15).

görüştükten sonra Kraliçe Victoria'nın huzuruna çıkarak tahta geçişini kutladı. Ahmed Fethi Paşa, burada padişahın tahta geçişini tebrik eden mektubunu okudu. Londra'da bulunduğu sürede endüstri tesisleriyle ve diğer modern tesislerle yakından ilgilendi. Palmerston'la Osmanlı'da yapılması gereken reformlar konusunda konuşmalar yaptı. (TNA, FO, 195/148, no. 181, 12 Eylül 1838; TNA, FO, 195/148, no. 185, 15 Eylül 1838; Eğecioğlu, 2011, s. 71; Dönmez, 2022, s. 221–222).

Bu dönemde ordunun ve donanmanın ihtiyaç duyduğu silah, cephane ve diğer askerî teçhizatın dışarıdan satın alınması yerine ülke içinde üretilmesi önemli bir hedef haline gelmişti. Bu bağlamda, Barutçubaşı Ohannes'in teklifi üzerine sadece barut üretimiyle sınırlı kalınmayarak İstanbul'da bir demir fabrikası kurularak baruthane, tersane ve tüfekhane için gerekli alet ve makinelerin üretiminin gerçekleştirilmesi amaçlandı. Bu çerçevede Londra'ya giden Ahmed Fethi Paşa'ya, bu doğrultuda görevlendirilerek fabrika için gerekli araç ve teçhizatın temini ve top ustası bulma görevi verildi. Ahmed Fethi Paşa, Bekir Bey aracılığıyla istenen araçlar ve teçhizatlar konusunda anlaşmalar yaptı ve gerekli adımları attı. Ayrıca bir top namlusu ustası olan John Ashovar'la İstanbul'da çalışması için bir anlaşma gerçekleştirdi. Ayrıca dış borç talebi, Osmanlı donanması için subay temini gibi konularda görüşmelerde bulundu (BOA, HAT, 37483, 16 Temmuz 1838; Dönmez, 2014, s. 209-210). Demir fabrikasıyla ilgili bu girişim ve Ahmed Fethi Paşa'nın katkıları Osmanlı Devleti'nde endüstriyel üretim kapasitesini artırmak ve yerli sanayinin gelişimini desteklemek açısından önemliydi.

Bundan sonraki günlerde Ahmed Fethi Paşa, Paris'te bir yandan diplomatik girişimleriyle Osmanlı Devleti'nin menfaatine olan gelişmeler için gayret ederken, bir yandan da Osmanlı ordusunun modernleşmesi için gayretlerini sürdürdü. Silah sanayindeki en son gelişmeleri İstanbul'a bildirmekten geri kalmadı. Mesela günde 300 tüfek kundağı imal edebilen bir makineyi tespit ettiğinde hemen ayrıntılı bilgileri ve uygun görülürse satın alınması yönündeki tavsiyesini seraskere bildirdi. Ayrıca II. Mahmud'un isteğiyle Fransa Kralı Louis Philippe'den Fransız askerlerinin zırh elbiselerinden bir örnek isteyerek bunu İstanbul'a gönderdi. (BOA, HAT, 37518.E, 24 Kasım 1838; BOA, HAT, 37710. C, 12 Şubat 1839).

1838 yılı sonlarında Mustafa Reşid Paşa özel elçilikle Londra'ya gönderildi. II. Mahmud, isyan eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin askerî desteğini almak ve bir ittifak yapmak istiyordu. Padişah, ittifak anlaşması beklenildiği gibi gerçekleşmeyince tek başına hareket etme kararı aldı. Bu sırada Avrupa başkentlerindeki en önemli mesele Doğu sorunu idi. Mustafa Reşid Paşa Londra'da, Ahmed Fetih Paşa Paris'te Avrupa kamuoyunu Osmanlı lehine çekebilmek için en üst seviyede görüşmeler yapıyor, gazetelerde ve diğer alanlarda Osmanlı lehine doğru bilgilerin verilmesi için çalışıyorlardı. Bir süre sonra Nizip Savaşı gerçekleşti ve hemen ardından II. Mahmud (01 Temmuz 1839) vefat etti. Sadrazamlığı ele geçiren yenilik karşıtı Mehmed Hüsrev Paşa'nın zorlamasıyla yeni padişah Abdülmecid Avrupa'daki elçilikleri kapatma kararı aldı. Bu çerçevede Mustafa Reşid Paşa ve Ahmed Fetih Paşa'ya İstanbul'a dönme emri verildi. Ahmed Fetih Paşa, 15 Eylül'de İstanbul'a döndü. Abdülmecid'e Avrupa'nın genel durumu ve Osmanlı politikaları hakkında

ayrıntılı bilgiler verdi. Kendisine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliği görevi verildi (Dönmez, 2022, s. 223–227).

Son gelişmeler Osmanlı Devleti'nin yıkımdan kurtulması için atılan adımları ve modernleşme yolundaki ilerlemeleri tümüyle tehdit altına sokmuştu. Rus etkisi altındaki muhafazakâr Mehmed Hüsrev Paşa yönetiminde etkili hale gelmiş, öldürülme korkusu yaşayan Mustafa Reşid Paşa son aylarını Londra-Paris arasında gidip gelerek harcamıştı. Mustafa Reşid Paşa sonunda İstanbul'a dönme kararı aldı ve Mehmed Hüsrev Paşa'nın ısrarına rağmen öldürülmedi. Abdülmecid ona güveniyordu ve Mısır meselesinde Avrupa devletlerini desteğini alınmasının ona bağlı olduğunu biliyordu. Bu şartlarda yenilik taraftarlarının varlığı ve birbirlerini desteklemeleri son derece kritik bir konuydu. Böyle bir ortamda Ahmed Fethi Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın yanında onun bir destekçisi olarak yer aldı. Hatta bu tarihte Babiâli'nin kontrolü İngiliz arşiv kaynaklarına göre Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Hüsrev Paşa, Halil Rıfat Paşa ve Ahmed Fethi Paşa'nın eline geçti. Bu sırada Mehmed Akif Paşa, Said Paşa ve Nazif Paşa'nın padişahın annesi üzerinden Mustafa Reşid Paşa'ya karşı düzenlenen bir komployu Ahmed Fethi Paşa Halil Rıfat Paşa ile birlikte önledi (Dönmez, 2014, s. 262-263). Böylece Ahmed Fethi Paşa Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre önce Mustafa Reşid Paşa'nın yanında yer alarak modernleşme sürecinde kritik bir rol oynadı. Tanzimat Fermanı 3 Kasım'da okunduğunda Mustafa Reşid Paşa'nın en büyük destekçilerinden biri de Ahmed Fethi Paşa idi.

Bu süreçte Ahmed Fethi Paşa başarılı çalışmalarıyla Tanzimat'ı samimiyetle destekleyen Abdülmecid'i etkiledi. Padişahın talebiyle II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan'la evlenerek damat unvanı kazandı. Ayrıca kendisine ticaret nazırlığı görevi verildi. Ahmed Fethi Paşa, Mısır valisine bu tarihte düzenlenen operasyonla ilgili görüşmelerde de yer aldı (Sunay, 2020, s. 748-750; Dönmez, 2022, s. 227).

Ahmed Fethi Paşa, Sisam Prensi Alexander Vogorides'le yaptıkları bir konuşmada, kişilerin keyfi yönetimine bağlı olmayan bir devlet düzeninin Osmanlı'da da oluşturulması ve Avrupa'daki gibi sabit kurumlarının olması gerektiğini söylemişti. (GB-0033-GRE/E, 489/1A38, 18 Kasım 1837). Buna paralele olarak, Mustafa Reşid Paşa'nın gayretiyle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838) kuruldu. Tanzimat'ın ilanı sonrası, fermanla vaat edilen reformların yerine getirilmesi için, Meclis-i Vâlâ'ya önemli bir rol verildi. Reformlar burada taslak haline getirilip padişaha sunulacaktı. Meclis-i Vâlâ'nın yeniden teşkilatlanması ve yeni nizamname hazırlanması için bir komisyon oluşturdu. Bu komisyonda Mustafa Reşid Paşa'nın yanı sıra Ticaret Nazırı Ahmed Fethi Paşa da yer aldı. Komisyonda, Meclis-i Vâlâ'nın ve Dâr-ı Şûrâ-yı Babiâli'nin üyeleri belirlendi ve komisyonun görev, yetki ve çalışma alanları belirlendi. Ahmed Fethi Paşa yedi ay kadar meclis üyeliği yaptı (Kaynar, 1999, s. 198–199; Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 36, 203; Akyıldız, 1993, s. 189, 218; Dönmez, 2014, s. 272-273;). Bu durum Avrupa basınında Babiâli'nin Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiği kanunları hazırlamakla meşgul olduğu Ahmed Fethi Paşa'nın içinde bulunduğu kurula kanunları hazırlama yetkisinin verildiği şeklinde aktarıldı (*The Morning Chronicle*, 1839 s. 3). Bu meclisin oluşturulması, Osmanlı Devleti'nde hukuk sisteminin düzenlenmesi ve yasama organlarının işleyişinin belirlenmesi açısından önemli bir adımdı. Çünkü

Meclis-i Vâlâ, reformların hazırlanması dışında adalet işlerinin görüldüğü Avrupa'daki örneklerine benzer yüksek bir mahkeme olarak da faaliyet gösteren bir organ özelliği taşıyordu.

Bu esnada Mustafa Reşid Paşa'nın önceliği, Mısır meselesi çözülmeye önce mümkün olduğunca çok reform gerçekleştirmektir. Mayıs 1840'ta bir ceza kanunnamesini kabul ettirmeyi başardıktan sonra bir ticaret kanunu iktibasını için de çalışmalara başladı. Bu konuda en büyük yardımcılarından birisi de Ticaret Nazırı Ahmed Fethi Paşa'ydı. Ancak Mısır meselesinin çözülmesi ardından Mart 1841'de yenilik karşıtı muhafazakâr cephe harekete geçti. Ticaret kanunuyla ilgili görüşmeler yapıldığı sırada ulema kanununun şeriata aykırı olduğunu öne sürdü. Şeriatın bu konuda yapacağı bir şey olmadığı yönündeki ifadeleri ardından Mustafa Reşid Paşa ve bu konuda onu destekleyen Ahmed Fethi Paşa görevden alındı (Bozkurt, 1996, s. 135; Dönmez, 2016, s. 23).

Görüldüğü gibi 1841 yılına kadar geçen süreçte Ahmed Fethi Paşa, reform çalışmalarında doğrudan yer almış ve Tanzimat'ın hazırlayıcısı Mustafa Reşid Paşa'nın en zor zamanlarında en büyük destekleyicilerinden biri olmuş ve gerektiğinde onunla birlikte bu yolda bedel ödemişti.

1841 Yılından Sonra Ahmed Fethi Paşa ve Osmanlı Modernleşmesi

Mustafa Reşid Paşa, hariciye nazırlığından alındıktan sonra Paris elçiliğine gönderildi. Ahmed Fethi Paşa ise 1842 yılında önce Meclis-i Vâlâ üyeliğine ardından bu kurulun başkanlığına (8 Kasım 1843) getirildi. Bu görevi bir yıl sürdürdü (Seyitdanlioğlu, 1999, 202; Öz, 1949 s. 5). Abdülmecid, böylece Tanzimat'ın öncüsü iki kişiden birini yani Mustafa Reşid Paşa'yı Paris gibi Avrupa'nın diplomasi merkezlerinden birine göndermişken, diğerini ise Tanzimat reformlarının da hazırlanacağı aynı zamanda bir yüksek mahkeme niteliğindeki kurulun başkanlığına getirmiş oldu. Ahmed Fethi Paşa gerek meclis üyesi gerek başkanı olarak birçok önemli reform çalışmasına katkıda bulundu. O meclis üyesiyken, Tanzimat Fermanı'nda vaat edildiği gibi askere alımda kura sisteminin getirilmesine yönelik önemli bir kanun (1843) Meclis-i Vâlâ'da kabul edildi (Çadırcı, 2008, s. 69; Dönmez, 2014, s. 262).

Abdülmecid döneminde, Osmanlı Devleti'nde iktisâdi konularda önemli adımlar atıldı ve ekonominin zor durumuna bakılmaksızın modern fabrikalar açılması politikasına geçildi (Clark, 1992, s. 44-46). Ahmed Fethi Paşa, bu politikayı destekliyordu ve ekonomik kalkınmanın toplumsal dönüşümü tetikleyebileceğinin bilincindeydi. Tanzimat dönemi edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Şinasi de onun etkisinde kalarak aynı fikri savunmuş ve ekonomik kalkınmanın temelini sanayileşmekten geçtiği düşüncesini benimsedi (Ulutaş, 2015, s. 59). Bu bilgileri destekleyen gazete bir yazısında Ahmed Fethi Paşa, Tanzimat dönemi aydınları arasında liberal görüşlere sahip, aydınlanmacı düşünceleri benimsemiş bir kişi olarak nitelendirildi (*The Morning Chronicle*, 1844, s. 3). Bir diğer yazı da ise Ahmed Fethi Paşa, "Osmanlı'nın en seçkin adamlarından biri" olarak gösterildi (*The Freeman's Journal*, 1839, s. 4).

Ahmed Fethi Paşa, fabrikaların Osmanlı Devleti'ni zenginleştirmek için gerekli olduğunu düşünenlerden birisiydi. Çünkü modern fabrikaların kurulması ve işletilmesi, yerli üretimi artırarak dışa bağımlılığı azaltacaktı (Macfarlane, 2023, s. 343). Bu durum Osmanlı toplumunda değişimi ve modernleşmeyi hızlandırmak için önemli bir faktör olacaktı. Ahmed Fethi Paşa ve diğer bazı Tanzimat bürokratları, reformlara öncelik vererek ekonomik alanda Batı örnek alınarak Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecini hızlandırmayı amaçlamışlardı. Bu dönemde Ahmed Fethi Paşa ve diğer Tanzimat dönemi devlet adamları, sanayi sektörünün geliştirilmesi, yeni fabrikaların kurulması, teknolojik ilerleme ve işgücü eğitimi gibi konulara odaklanmışlardı. Bu bağlamda XIX. yüzyılın ilk yarısında kurulan Büyükdere Tuğla Fabrikası, Osmanlı sanayileşmesinin önemli adımlarından biriydi. Kuruluşuna dair 1841 yılına ait arşiv belgesine göre fabrikada, Mustafa Reşid Paşa ve Ahmed Fethi Paşa 15 yıllık bir imtiyaz hakkı elde etti (BOA, İ. MVL, 15/233, 17 Ocak 1841; Kaya, 2017, s. 170). Bu dönemde İstanbul'da bulunan İskoç Gezgin Charles Macfarlane de eserinde, Ahmed Fethi Paşa'nın Büyükdere'de bir tuğla fabrikası ve kil yataklarını işlettiğini ifade etmekteydi (Macfarlane, 2023, s. 558). Bu durum, Ahmed Fethi Paşa'nın bu tarihlerden itibaren sanayi alanında aktif bir rol üstlendiğini ve Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarına destek verdiğini göstermekteydi.

Ahmed Fethi Paşa, bundan sonraki yıllarda Abdülmecid'in talimatıyla Beykoz Paşabahçe'de Cam ve Billur Fabrikası'nın ve 1845 yılında bir porselen fabrikasının kurulmasına öncülük edenler arasında yer aldı. Porselen fabrikasında renkli porselen ve fayans üretiminin yanı sıra cam üretimi de yapıyordu. Cam ve Billur Fabrikası'nda üretilen ürünler 1855'te Paris'teki fuarda ödül kazandı. Ahmed Fethi Paşa, Papa ile de görüşerek, bunu gerçekleştiren ilk Osmanlı devlet adamı oldu (Küçükerman, 1987, s. 95; Küçükerman, 2005, s. 459; Hut, 2020, s. 451; Haberal, 2022, s. 50). Macfarlane, İstanbul'a yaptığı gezi esnasında İncirköy yakınında bir porselen imalatı ve cam fabrikası bulunduğunu, bu fabrikalarda çalışan araç gereçlerin ve işçilerin tamamının Avrupalı olduğunu aktarmakta, Ahmed Fethi Paşa'ya ait olduğunu belirttiği cam fabrikasında 14 Alman ve bir İngiliz ustabaşı olduğunu ifade etmekteydi (Macfarlane, 2023, s. 625). Bu süreçte Ahmed Fethi Paşa'nın gayretleri sonucu Avrupa'dan getirilen ustalarla modern teknolojinin ve bunların kullanımına ilişkin tekniklerin yerli işçi ve ustalara öğretilmesine gayret edildi (Güran, 1992, s. 236-238).

Bu dönemde, eskiçağa ve arkeolojik değerlere olan ilginin artmasıyla birlikte, Osmanlı topraklarında bulunan eski eserlerin korunması ve değerlendirilmesi konusu önem kazandı (Muşmal, 2009, s. 20). Abdülmecid'in 1845 yılında Yalova gezisi sırasında İmparator Konstantin'in adının yazılı olduğu taşları İstanbul'a yollaması ve ardından diğer vilayet yöneticilerinin de buldukları vilayetlerdeki eski eserleri göndermeleri, Osmanlı Devleti'nde ilk müzenin kurulmasında etkili oldu. Bu süreçte, Ahmed Fethi Paşa'nın katkıları son derece önemliydi. Daha önce uzun süre Avrupa'da bulunmuş olan Ahmed Fethi Paşa, Batı'daki müzelerin sergilenmesi ve sınıflandırılmasını yakından gördü. Cepehane'deki eski eserlerin gözden geçirilmesi ve modern bir askerî müze kurulması önerisini Abdülmecid'e sundu. 1846'da Ahmed Fethi Paşa'nın önderliğinde Aya İrini Kilisesi'nde antika eşyaları toplamaya

başlamasıyla Osmanlı Devleti'nde ilk müze olan Askerî Müze'nin kuruluş süreci başladı (BOA, İ. MSM, 17/387, 11 Şubat 1846; *Manchester Weekly Times and Examiner*, 1848, s. 2; Shaw, 2020, s. 54-55; Muhtar, 2002, s. 1084-1085; Hut, 2020, s. 451). Ahmed Fethi Paşa, aynı zamanda yeni kurulan müzenin gelişimi için çeşitli çalışmalar yaptı ve eski eserlerin korunması amacıyla bazı önemli adımlar attı. Ayrıca eski eserlerin bulunduğu bölgelerde kazı yapma taleplerini geri çevirerek bu alanlarda bulunan tarihi kalıntıların korunmasına yönelik önemli bir katkı sağladı (BOA, A. MKT. NZD, 189/37, 20 Haziran 1857). Ahmed Fethi Paşa'nın müze kurma fikri, Osmanlı Devleti'nde kültürel mirasın korunması, tarihi eserlerin sergilenmesi ve halka sunulması açısından bir dönüm noktası oldu. Bu fikir, daha sonra gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte Osmanlı Devleti'nde müzecilik faaliyetlerinin yaygınlaşmasına ve Batı standartlarında bir müze kültürünün oluşmasına katkı sağladı.

II. Mahmud, sarayda kullanılmak üzere Avrupa'dan getirttiği masa, sandalye gibi mobilyalarla saray yaşamında modern bir değişim başlatmıştı. Bu değişim, Abdülmecid döneminde de devam etti. Onun döneminde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı, geleneksel Osmanlı konutu plan tipine uygun olarak yapılmış olsa da dış ve iç mekân özellikleriyle geleneksel Osmanlı saray mimarisinden farklı bir yapıdaydı. Ahmed Fethi Paşa, Dolmabahçe Sarayı'nın inşası sürecinde sarayın Batı tarzında döşenmesinde önemli bir rol oynadı. Mobilya ve diğer eşyalar, Paris Operası Dekoratörü Séchan ve Dekoratör Garde'nin tavsiyeleri doğrultusunda Doğu Avrupa ve Paris'teki fabrikalardan ve mağazalardan temin edildi (BOA, MB, 21/61; Hut, 2020, s. 451; Gülersoy, 1994, s. 85-89).

Ahmed Fethi Paşa, Osmanlı Devleti'nde karantina örgütünün kuruluşu ve gelişmesinde önemli bir rolü oynadı (Küçükerman, 2005, s. 460-461). 1838 yılında karantina meclisinin oluşturulmasıyla ilgili toplanan meşveret meclisine Aydın müşiri sıfatıyla katıldı (Akyıldız, 1993, s. 266). Tophane müşirlikleri sırasında 1858 yılına kadar Karantina Nezareti'ni de idare etti (Köşe, 2003, s. 100). Karantina Nazırı Ahmed Fethi Paşa, Avrupa gazetelerinde reform hareketlerini benimseyen ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa medeniyetiyle uygun bir zemine getirmeye çalışan kişi olarak tanımlandı. Haberin devamında Ahmed Fethi Paşa'nın Hz. Muhammed döneminde bir kasabanın vebaya yakalandığını ve Peygamberin veba olan kişilerin yanına kimsenin girip çıkmaması önlemini aldığını öğrendiğinde karantina yasalarının ve aşı çalışmasının bu doğrultuda başladığını aktarılmaktaydı (*Monmouth Democrat*, 1854, s. 1; *Monongahela Valley Republican*, 1854, s. 1). Ahmed Fethi Paşa, karantina uygulamalarının yönetimi ve karantina binalarının inşası konusunda özel bir ilgi gösterdi. Örneğin İzmir'deki karantina binasının büyütülmesi için hususi olarak İzmir gitmişti (BOA, İ. MSM, 17/389, 14 Mart 1846). O, karantina uygulamalarının merkezi ve yerel düzeyde etkili bir şekilde yönetilmesi amacıyla karantina teşkilatının temsilcileri olan karantina müdürleri, memurları ve doktorlarının çalışmalarını yakından takip etti (BOA, A. MKT, 146/5, 5 Eylül 1848, Kuneralp, 1999, s. 56). Bu alanda Ahmed Fethi Paşa'nın çalışmaları, Osmanlı'da sağlık sisteminin modernleşmesinde, halk sağlığının geliştirilmesinde, Karantina Nezareti'nde Avrupa usullerinin uygulanmasında önemli bir katkı sağladı.

Osmanlı Devleti ile Avrupa devletlerinin her alanda olduğu gibi ticari alandaki ilişkileri her geçen yıl artıyordu. Deniz ulaşımı ve taşımacılığı konusundaki modern çağın gelişmeleri öncelikle İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde uygulama ve kullanım alanına giriyordu. Bu süreçte Ahmed Fethi Paşa, Şirket-i Hayriye'nin kuruluşunda (1851) yer alarak İstanbul'da modern vapur işletmeciliğinin temelini atılmasında etkili oldu. Ayrıca bir süre sonra küçük vapurlarla Haliç'te eşya ve yolcu taşımacılığı hakkına da (1856) sahip oldu (Akyıldız, 2007, s. 21-22; Hut, 2020, s. 451).

Ahmed Fethi Paşa, birçok Osmanlı aydını ve askerinin yetişmesinde etkili oldu. Bunlardan biri Ressam Hüsnü Yusuf Bey'di. Hüsnü Yusuf Bey eğitimini Topçu Mektebi'nde (1839) tamamladı. Hüsnü Yusuf Bey, resim yapma becerisi sayesinde Ahmed Fethi Paşa'nın dikkatini çekti. Ahmed Fethi Paşa, Abdülmecid'e onun sanatsal yeteneğinden bahsederek güzel bir tablosunu takdim etti. Bir süre sonra Abdülmecid, Hüsnü Yusuf Bey'i kendisini geliştirmesi için Avrupa'ya gönderme kararı aldı (Boyar, 1948, s. 24). Ahmed Fethi Paşa'nın çabalarıyla Hüsnü Yusuf Bey'in Avrupa'ya gönderilmesi, Osmanlı'nın sanat alanındaki modernleşme girişimlerini destekleyen ve sanatçıları teşvik eden bir yaklaşımın güzel bir örneğiydi. Ahmed Fethi Paşa'nın çabalarıyla Eğimli Said olarak bilinen müstakbel damadı Said Paşa da Edinburg Üniversitesi'ne gönderildi (Çağlar, 2010, s. 13).

Osmanlı devlet adamları arasındaki siyasi mücadeleler Abdülmecid dönemi olaylarında belirleyici bir rol oynadı. Sadrazam, serasker, kaptan-ı derya ve Tophane-i Âmire müşiri gibi kişiler arasındaki çekişmeler, Tanzimat reformlarının uygulanmasını zorlaştırdı. Bu devlet adamları arasındaki ihtilaflar sık sık görev ve kabine değişikliklerine yol açtı (Ahmed Lütfi Efendi, 1984, s. 14). 1852 yılına kadar muhafazakâr-yenilikçiler arasında süren mücadele, Mehmed Hüsrev Paşa gibi kişilerin ölümü ardından, yenilikçilerin kendi arasında bir mücadeleye dönüştü ve hizipler ortaya çıktı. Bu sırada İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning ile yakınlığı sebebiyle İngiliz hizbinin lideri olarak anılan Mustafa Reşid Paşa karşısına rakip olarak Fransız elçilerinin gayretleriyle bir Fransız hizbi meydana çıkarıldı. Fransız hizbinin liderleri arasında Mehmed Emin Âli Paşa ve Mehmed Fuad Paşa vardı. Her iki hizipte yer alan devlet adamları Osmanlı modernleşmesi için çalışmalarına rağmen siyasi olarak bir mücadele içine girdi. Bu süreçte Ahmed Fethi Paşa, bu hizip mücadelesinde doğrudan taraf olmasa da Mustafa Reşid Paşa ile karşıya gelen devlet adamları arasında yer aldı. Ahmed Fethi Paşa, Tanzimat Fermanı'nın ilanı öncesi ve sonrasında Mustafa Reşid Paşa'nın yanında yer almış ve ona yardım etmişti. Mustafa Reşid Paşa 1841-1845 yıllarında Paris elçiliğini sürdürmüş, ardından Abdülmecid onu önce hariciye nazırlığına bir yıl sonra da sadrazamlığa atamıştı. Bu yıllarda da ikisi arasındaki dostluk ve dayanışma devam etmişti. Hatta 1846 yılında seraskerliğe yeniden getirilen Mehmed Hüsrev Paşa'nın Mustafa Reşid Paşa aleyhine çalışmaları ortaya çıkınca yeni bir serasker tayini gerektiğinde Mustafa Reşid Paşa Ahmed Fethi Paşa'nın bu göreve getirilmesi için çalışmıştı. Ancak Damat Said Paşa serasker olmuştu. Ahmed Fethi Paşa damat olduğu için sarayda ve Abdülmecid üzerinde etkili bir kişiydi. Ahmed Fethi Paşa, 1850'de kurulan Encümen-i Dâniş'e kendisini üye yapmadığı için Mustafa Reşid Paşa'ya darıldı. Bundan sonraki günlerde Reşid-Fethi Paşalar arasındaki dostluk bir

çekilmeye dönüştü. Mustafa Reşid Paşa Ocak 1852’de sadrazamlıktan alındı. İngiliz Elçisi Canning, bu işin arkasında Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa olduğunu tespit etti. Elçinin de girişimiyle Mustafa Reşid Paşa iki ay sonra görevine geri döndü. Ağustos ayında Abdülmecid, İngiliz elçisinin İstanbul’da olmadığı bir sırada bu iki devlet adamının arasındaki mücadeleden sıkılarak ikisini de görevden aldı (TNA, FO, 78/646, no. 172, 24 Aralık 1846; TNA, FO, 78/677, no. 12, 02 Ocak 1847; TNA, FO, 78/893, no. 42, 06 Ağustos 1852; *Takvim-i Vekayi*, no. 471, 13 Ağustos 1852; BOA, A. MKT, no. 78/4, 21 Nisan 1847; Ali Fuad, 1928, s. 14; Akyıldız, 1993, s. 246; Cezar, 1972, s. 3014; Dönmez, 2019, s. 69-73). Ahmed Cevdet Paşa’nın ifadesiyle “*havas-ı vükelâ beyninde nifak ve şikak günden güne tezayüd etmekte idi.*” (Ahmet Cevdet Paşa, 1953, s. 13). Böylece modernleşme sürecinde uzun bir süre Mustafa Reşid Paşa’nın en büyük destekçilerinden olan Ahmed Fethi Paşa onunla yollarını ayırmış oldu.

Tophane Müşiri Olarak Ahmed Fethi Paşa

Ahmed Fethi Paşa, Tanzimat reformlarının uygulamaya koyulduğu bir süreçte Tophane-i Âmire müşirliği ve Mühimmat-ı Harbiye nazırlığı gibi en stratejik askerî kurumların yönetiminde görev yaptı. Ahmed Fethi Paşa, 1845 yılında Tophane-i Âmire müşirliğine ilk kez getirildi ve daha sonra zaman zaman görev değişiklikleri yaşasa da 1845’ten ölümüne kadar toplamda üç kez bu görevde bulundu. Müşirlik makamının Meclis-i Vükelâ heyetinin üyesi olması kurumu ve müşiri daha da önemli kılmaktaydı (Hut, 2020 s. 450-451; Ahmed Cevdet Paşa, 1953, s. 17; Kunalalp, 1999, s. 56; Öz, 1949, s. 5).

Bu dönemde Ahmed Fethi Paşa’nın daha önce görev yaptığı Mühimmat-ı Harbiye Nezareti’nin ayrı bir memur atanmasına gerek duyulmadan Tophane-i Âmire ile ilişkilendirilmesi kararı alındı. Böylece Mühimmat-ı Harbiye Nezareti’nin işleri, Tophane-i Âmire müşirliğine dâhil edildi. Ahmed Fethi Paşa’nın müşirliğe atanmasıyla birlikte Karantina Nezareti ve Tophane-i Âmire’nin idaresi onun yönetimi altında olmaya devam etti. Bu düzenlemeyle Tophane-i Âmire müşirliğinin yetki ve sorumluluk alanı genişletilerek ordunun mühimmat ve karantina işlerinin daha etkin bir şekilde koordine edilmesi amaçlandı (Süreyya, 1996, s. 1771-1772).

1846 yılında, Bahr-i Sefid Boğazı’ndaki kalelerin tespiti ve tamirat ihtiyaçlarının belirlenmesi için Ahmed Fethi Paşa bizzat bölgeye giderek incelemelerde bulundu. Ayrıca, Boğaz’da bulunan askerî malzemelerin eksikliklerini tespit etmek ve bu eksiklikleri gidermek için çalışmalar yaptı. Bu teftişler, savunma ve güvenliğin sağlanması açısından önemli bir adımdı. Onun Bahr-i Sefid Boğazı’ndaki askerî altyapının iyileştirilmesine yönelik çabalarını göstermekteydi (BOA, İ. MSM. 17/389, 14 Mart 1846). Ahmed Fethi Paşa, yaptığı teftişler sonucunda stratejik öneme sahip olan Bahr-i Sefid Boğazı ve Bahr-i Siyah Boğazı’ndaki istihkâmların güçlendirilmesi gerektiğini fark etti ve bu yüzden özellikle Bahr-i Sefid Boğazı’nda bulunan Hacı Ömer Borânî Binası’nın ve bölgede diğer binaların güçlendirilmesini istedi (BOA, A. MKT. MVL. 15/19, 15 Mayıs 1849; BOA, A.MKT. 198/46, 19 Mayıs 1849). Bu hususlara onun gösterdiği önem, Boğazların savunma gücünün artırılması ve stratejik noktaların korunması amacıyla yapılan çalışmaların bir parçasıydı.

Tophane-i Âmire, Ahmed Fethi Paşa'nın yönetiminde, İngiltere'den 1846 yılında ithal edilen döküm fırınları, buhar gücüyle çalışan top namlusu delme ve perdahlama makineleriyle tunç top dökümü konusunda ileri bir düzeye getirildi. Bu konuda Tophane'nin en önemli eksikliği, demir eşyaların üretimi için modern bir tesisin henüz bulunmamasıydı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne Avrupa standartlarında bir tesis kazandırmak amacıyla Mirliva Halil Paşa, hızla harekete geçerek gerekli ekipmanları temin etmek üzere Londra'ya gönderildi. Halil Paşa, gerekli incelemeleri yaparak İngiltere'den alınması gereken tüm araç gereçlerin getirilmesi için gerekli tutarı Ahmed Fethi Paşa'ya bildirdi (BOA, İ. MSM, 17/399, 25 Ekim 1847). İngiltere'den söz konusu ekipmanların temini girişimi Tophane-i Âmire'nin modernizasyon sürecine katkı sağlamak amacıyla atılmış bir adımdı.

Baruthane-i Âmire'ye bağlı Küçük Demir Fabrikası'nda Eser-i Cedid adlı zırlı gemi yapımının 1848 yılında tamamlanması Osmanlı Devleti'nde bir ilkti (Kırlı, 2019, s. 244). Ahmed Fethi Paşa, geminin denize indirileceği törenin görkemli olması için gereken önlemleri bizzat planlamak üzere demir fabrikasına geldi (Cezar, 1991, s. 185). Bu süreçte ilk yerli üretim zırlı geminin imali ve denize indirilmesi askerî alanda modernleşme sürecinde önemli bir adımdı.

Osmanlı Devleti, 1853 yılında Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi üzere kendisi için zaruri olan bazı askerî tedbirleri almaya başladı. Ahmed Fethi Paşa, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında daha Sinop Baskını olarak bilinen hadise gerçekleşmeden Anadolu sahillerinde bulunan kalelerin korunmasının önemli olduğunu gördü. Bu çerçevede Bahr-i Siyah Boğazı dışında Batum'a kadar olan tüm kalelerin, tabyaların ve diğer mevkiilerin istihkâmlarını teftiş etmek ve muayene etmek amacıyla İhtiyat Alayı Mirlivası Ahmed Bey'i görevlendirdi (BOA, HR. MKT, 60/100, 4 Temmuz 1853). Ahmed Fethi Paşa, bu görevlendirmenin raporları doğrultusunda eksiklikleri belirlemeyi ve söz konusu mevkiiler için gereken mühimmat hakkında doğru bilgilere ulaşmayı hedefliyordu. Bu tedbirler, Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü artırmaya yönelik bir adımdı ve Rus işgali ve tehdidine karşı önlem almayı amaçlamaktaydı.

Ahmed Fethi Paşa Kırım Savaşı sırasında Tophane-i Âmire müşiriydi. Ahmed Fethi Paşa, Kırım Savaşı sürecinde önemli bir rol oynayarak askerî mühimmatın imal edildiği Tophane fabrikalarının yöneticisi olarak büyük bir sorumluluk üstlendi. Savaş süresince Tophane fabrikaları yoğun bir iş yükü altında çalıştı ve askerî mühimmat üretimine büyük önem verildi (Taşkın, 2007, s. 33). Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde, ihtiyaten barut temini için İngiltere'den satın alma kararı alındı ve bu konuda Tophane-i Âmire müşirliği yetkilendirildi (BOA, A. MKT. NZD, 100/44, 15 Kasım 1853). İngiliz top fabrikalarınca üretilen Paixhans adı verilen demir top güllerinin Tophane-i Âmire'de henüz imal edilememesinden dolayı, İngiltere'ye 50.000 adet gülle siparişi verilmesi uygun görüldü. Savaş sürecinde, İngiltere'ye sipariş verilen 35.000 sandık fişeğin tamamlanmış olanlarının ise bir an evvel gemiyle getirtilmesine kararı verildi. (BOA, İ. HR. 109/5332, 1 Mayıs 1854, BOA, HR. MKT, 87/73, 1 Ekim 1854). Ardından Fransa'ya da 50 milyon kapsül siparişi verildi (BOA, İ. HR, 104/5072, 17 Kasım 1853). Tophane-i Âmire'de bulunan mermi imalat tezgâhlarında kapsül, bakırdan ateş alan bir tür fûnye ve obüs tanelerine tapa üretimi için Amerikalı Usta

Andrew Thomas'ın getirilmesi 1854 yılında sağlandı (BOA, İ. MVL, 315/13229, 24 Eylül 1854). Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Tophane-i Âmire tarafından ordunun büyük miktarda malzeme ve mühimmat talepleri karşılandı. İngiltere ve Fransa'dan gelen talepler üzerine her türlü savaş malzemesi zamanında temin edildi. Tophane-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa, bu konuda başarılı performansı sebebiyle hem yabancı hem de Osmanlı komutanlarından övgüler aldı (BOA, İ. DH, 20237, 17 Şubat 1855; *Sheffield & Rotherham Independent*, 1855, s. 12). Ayrıca Ahmed Fethi Paşa, Kırım Savaşı sonrası ordunun ihtiyacının karşılanması için Fransa'dan 10.000 adet şeshane satın alınmasını talep etti (BOA, İ. DH, 338/22219, 8 Şubat 1856).

Kırım Savaşı'nın ardından, Osmanlı ordusunun demir toplarla donatılması çalışmaları hız kesmeden devam etti. 1856 yılının sonunda Ahmed Fethi Paşa'nın görev sürecinde 200 adet Paixhans demir topunun alımına karar verildiğinde ne kadar sürede ve ne fiyata imal edebileceği hakkında İngiliz Gospel Oak Iron Works'ten malumat istenerek bu konuda gerekli girişimler yapıldı (BOA, HR. SFR, 32/5, 2 Şubat 1857).

Ahmed Fethi Paşa, mesleki kariyerinde önemli bir yer tutan Tophane-i Âmire müşirliklerini 1845–1852, 1853–1857, 1857–1858 yılları arasında ölümüne kadar (14 Şubat 1858) sürdürdü (Hut, 2020, s. 450). Ahmed Fethi Paşa, Tophane-i Âmire müşirliği altında bulunan Mühimmat-ı Harbiye Nezareti, Karantina Nezareti, Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah Boğazları muhafızlıkları, Tophane-i Âmire'ye ait askerî fabrikalar ve ihtiyat ve istihkâm alaylarını başarılı bir şekilde yönetti. Bu süreçte onun liderliği altında Tophane-i Âmire, Osmanlı ordusunun ve savunma sanayisinin modern bir kurumu haline getirildi.

Sonuç

Ahmed Fethi Paşa, hem yurt içinde hem de yurt dışında üstlendiği görevlerle başarılarıyla Tanzimat dönemi modernleşme sürecinin önde gelen devlet adamlarından biri olmuştur. Aldığı eğitim ve Batı kültürüne hâkimiyeti sayesinde, diğer damatlar arasından farklı bir çizgide yer almış ve Avrupa'da bile liberal ve yenilikçi birisi olarak görülmüştür. O, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde konumunu ve nüfuzunu koruyarak İstanbul'un çoğu önemli olayında kilit konumda yer almıştır.

Ahmed Fethi Paşa, Tanzimat'ın ilanı öncesi ve sonrasında Mustafa Reşid Paşa ile yakın ilişki içerisinde bulunmuş ve ona en yakın yardımcılarından biri olmuştur. Özellikle Mehmed Akif Paşa'nın komplosunu Abdülmecid'e haber vermiş olması, Tanzimat'ın ilanı öncesi gelişmelerin seyrini değiştirmiştir.

Bir diplomat olarak Ahmed Fethi Paşa, Viyana ve Paris elçiliği görevlerini layıkıyla yerine getirmiş, Rusya ve İngiltere'de Osmanlı'yı temsil etmiş, bu çalışmalarıyla Osmanlı daimî elçiliklerinin yeniden tesisi sürecine katkı sağladığı gibi sergilediği takdire şayan hareketlerle, davranışları ve konuşmalarıyla Avrupa'daki Türk imajının güçlenmesine yardımcı olmuştur.

Ahmed Fethi Paşa, Meclis-i Vâlâ'nın teşkilatlanması için oluşturulan komisyonda yer alarak, modern hukuk sisteminin düzenlenmesi ve yasama organlarının işleyişinin

belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. O, kuruluşundan itibaren Meclis-i Vâlâ'da üye ve başkan olarak görev alarak adalet mahkemelerinin kurallarının tespitinde ve meclislerin görev ve yetkilerinin belirlemede, ayrıca reform taslaklarının hazırlanmasında ve yürürlüğe girmesinde etkili olmuştur. Bu meclisin varlığı ve Avrupa'daki emsallerine göre geliştirilmesi, Osmanlı Devleti'nde hukuk sisteminin modernleştirilmesi ve yasama organlarının etkin bir şekilde işlemesine katkı sağlamıştır.

Ahmed Fethi Paşa, fabrikaların kurulması ve işletilmesinin Osmanlı toplumunda değişimi ve modernleşmeyi hızlandıracaklarını savunanlardan biridir. Bu alandaki reformları teşvik etmiş ve Batı'dan ilham alarak sanayi sektörünü geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Modern fabrikalarla üretimi artırıp dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflemiş bu kapsam doğrultusunda yabancı mühendis, tekniker ve işçilerin ülkeye getirilmesini sağlamıştır. Ahmed Fethi Paşa'nın ekonomik alanda yaptığı bu tür çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecini hızlandırmıştır.

Ahmed Fethi Paşa, mesleki kariyerinin en başlarında askerî talimlere katılarak yabancı bir ordunun yeteneklerini gözlemlemiş ve böylelikle Osmanlı ordusunu kıyaslama fırsatı bulmuştur. Ahmed Fethi, süreç içerisinde Avrupa'dan askerî eğitmen ve ustaların getirilmesini sağlamıştır. Osmanlı askerlerinin modern askerî teknikleri ve araç gereç yapımının öğrenmesine olanak tanımıştır. Ayrıca yerli silah üretiminin artırılması amacıyla demir fabrikası kurulması ve Tophane-i Âmire müşirliğinin güçlendirilmesi için çalışmalarda bulunmuştur. O, ordu için gereksinim olan silah ve teçhizatın yurtdışından getirilmesine katkı sağlayarak ordunun geleneksel yapıdan modern güçlü bir yapıya kavuşmasında önemli rol oynamıştır.

Karantina örgütünün gelişiminde Ahmed Fethi Paşa'nın rolü, Osmanlı Devleti'nin sağlık sisteminin modernleşmesi açısından önemli olmuştur. O, Osmanlı'da karantina ve aşı çalışmalarının uygulanması hususunda öncülük etmiştir. Bu çalışmalar, halk sağlığının geliştirilmesine ve salgın hastalıklarla mücadelede önemli katkılar sağlamıştır.

Ahmed Fethi Paşa'nın öncülüğünde kurulan askerî müze, Osmanlı Devleti'nde ilk müze olarak hizmet vermiş ve müzecilik faaliyetlerinin başlamasına öncülük etmiştir. Bu adım, kültürel mirasın korunması ve sergilenmesi konusunda bir bilinç oluşmasına katkıda bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nde modern bir müze kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Ahmed Fethi Paşa özellikle Ressam Hüsnü Yusuf Bey ve Damadı Said Paşa'nın eğitim için yurtdışına gönderilmesinde aktif rol oynamıştır. Bu tür girişimler, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde bilim, sanat ve kültür alanında gelişimi açısından önemlidir.

Ahmed Fethi Paşa, Osmanlı modernleşmesine fikirleri ve devlet kademesindeki görevleri, Tanzimat reformlarına ve devletin modernleşme alanında attığı adımlara katkı sağlamıştır. Onun bu alandaki gayretlerinin ortaya koyulması, dönemin siyasi ve bürokratik mücadelelerinin anlaşılmasına ve modernleşme hareketlerinin gelişiminin seyrinin kavranılmasına yardımcı olmaktadır.

Extended Abstract

The modernization process paved the way for changes in the classical structure of the Ottoman Empire in political, military, economic, and legal fields. The innovative-conservative conflict experienced in the Ottoman bureaucracy, especially in the first half of the 19th century, is one of the distinctive features of this period. One of the politicians who played an active role in the modernization process during this period of conflict was Ahmed Fethi Pasha (1801-1858). Studies about Pasha, who made significant contributions to the modernization process of the Ottoman Empire, need to be revised compared to his role during the period. In this study, the role and place of Ahmed Fethi Pasha in Ottoman modernization efforts were explained using domestic and foreign sources.

When Mahmud II came to the throne in 1808, he was determined to continue his innovation efforts no matter what. Apart from the activities of anti-innovation ulema, janissaries, and some statesmen, Mahmud II needed the necessary elements, such as money for reforms and a trained staff who knew Europe and could lead the change. Therefore, he needed help establishing a team to participate in modernization efforts. Under these circumstances, he became closely interested in the development of people who attracted his attention, such as Mustafa Reshid Pasha, Mehmed Namik Pasha, Sadik Rifat Pasha, Mehmed Kamil Pasha. He advised them to learn French and appointed these people to important positions, especially from 1826 onwards. Ahmed Fethi Pasha was among the people who attracted the sultan's attention in this way.

Mahmud II appointed Ahmed Fethi Pasha as ambassador to Vienna in 1835. This mission was an excellent opportunity for Ahmed Fethi Pasha to learn about Europe and expand his horizons. In 1837, Russia decided to organize a major military exercise. An Ottoman representative had to be sent here. Ahmed Fethi Pasha was deemed suitable for this position. Ahmed Fethi Pasha was given the rank of marshal and was sent to Hocabey for military training on a special mission. After representing the Ottoman Empire in the best possible way, he returned to Istanbul within the framework of the orders given to him. Ahmed Fethi Pasha, who was appreciated for his success in his duty, was given the title of Pasha and appointed Aydın musir.

In 1838, Ahmed Fethi Pasha was appointed to the London embassy. However, his place of duty was soon changed to ambassador to Paris. Before starting his duty as ambassador in Paris, Ahmed Fethi Pasha would go to London and attend the coronation ceremony of Queen Victoria. He went from Vienna to Berlin, made official visits there, and then arrived in London. However, since the coronation ceremony took place a while ago, he has not been able to attend it. After meeting with British Foreign Minister Lord Palmerston, he appeared before the queen and celebrated her accession to the throne. Here, he held meetings with Palmerston on issues such as the Egyptian issue and the appointment of British officers in the Ottoman army. He also worked on the iron factory to be established in Istanbul.

Ahmed Fethi Pasha, who started his embassy in Paris in the following days, worked for the developments that were in the interest of the Ottoman Empire with his diplomatic initiatives. On the other hand, he continued his efforts to modernize the

Ottoman army. At the request of Abdulmecid, he married Atiye Sultan, the daughter of Mahmud II, in 1840 and gained the title of groom. He was also given the task of trade minister. A year later, he was dismissed along with Mustafa Reshid Pasha due to his support in the trade agreement negotiations. In 1842, Ahmed Fethi Pasha was first appointed as a member of the Council of Valence and, a year later, as the chairman of this board.

Ahmed Fethi Pasha served as a Tophane marshal for three terms between 1842 and 1858 and pioneered the modernization of the Ottoman army. He encouraged the employment of foreign experts and played a critical role in the modernization of the army through the transfer of military technology from Europe. Ahmed Fethi Pasha's pioneering in establishing the military museum was a significant turning point in museology and preserving cultural heritage in the Ottoman Empire. This initiative contributed to the beginning of modern museum culture in the Ottoman lands and to the preservation of historical, cultural, and military artifacts.

Ahmed Fethi Pasha aimed to develop the domestic industry in the Ottoman Empire and encouraged the establishment of factories in this direction. The construction of industrial facilities contributed to the diversification and strengthening of the Ottoman economy. He encouraged bringing foreign engineers, technicians, and workers to the country to establish and operate factories. This helped train the workforce and implement modern production processes in the country. The primary purpose of Pasha's economic reforms was to increase production.

Ahmed Fethi Pasha contributed to the modernization of the Ottoman Empire with his ideas and duties at the state level, the Tanzimat reforms, and the steps taken by the state in the modernization field. Revealing his efforts in this field helps to understand the political and bureaucratic struggles of the period and the course of the development of modernization movement.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- A.MKT (Sadaret Mektubi Kalemi), 78/4, 198/46, 146/5.
 A.MKT.MVL (Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ), 15/19.
 A.MKT.NZD (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı), 100/44, 189/37.
 HAT (Hatt-ı Hümayûn), 37483, 37518. E, 37710. C, 46738.
 HH (Hazine-i Hâssa), 1183/47047.
 HR.MKT (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi), 60/100, 87/73.
 HR.SFR (Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri), 32/5.
 İ.DH (İrade Dahiliye), 20237, 338/22219.
 İ.HR (İrade Hariciye), 5072, 5332.
 İ.MSM (İrade Mesail-i Mühimme), 17/387, 17/389, 17/399.
 İ.MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 15/233, 315/13229.
 İ. MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 15/233.
 MB (Mâbeyn Evrakı), 21/61.

The National Archives (TNA)

Foreign Office (FO), defter no. 78/646, 677, 893; 195/148.

Durham University Library, Papers of John Viscount Ponsonby (GB-0033) GRE/E,
 no. 489/1A38.

2. Gazeteler

- Manchester Weekly Times and Examiner*, 04 Haziran 1848.
Monmouth Democrat, 11 Mayıs 1854.
Monongahela Valley Republican, 26 Mayıs 1854.
Sheffield and Rotherham Independent, 25 Ağustos 1855.
Takvim-i Vekayi, no. 104, 22 Haziran 1835; no. 160, 28 Ocak 1838; no. 471, 13 Ağustos 1852.
The Freeman's Journal, 26 Haziran 1839.
The Morning Chronicle, 30 Aralık 1839, 03 Aralık 1844.

3. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

- Ahmed Cevdet Paşa (1953). *Tezahir* 1–12. (C. Baysun, haz.). Ankara: TTK Yayınları.
 Ahmed Lütfî Efendi (1984). *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi tarihi*. (M. Aktepe, haz.).
 İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
 Akyıldız A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform (1836-1856)*.
 İstanbul: Eren Yayıncılık.
 Akyıldız, A. (2007). *Haliç'te Seyrüsefer Haliç vapurları şirketi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası
 Kültür Yayınları.
 Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
 Ali Fuad (1928). *Rical-i mühime-i siyasiyye*. İstanbul: Yeni Matbaa.
 Boyar, P. (1948). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devirlerinde: Türk ressamları,
 hayatları ve eserleri*. Ankara: Jandarma Basımevi.
 Bozkurt, G. (1996). *Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye
 Cumhuriyeti'ne resepsiyon süreci (1839-1939)*. Ankara: TTK Yayınları.

- Cezar, Y. (1972). *Mufassal Osmanlı tarihi*, C. VI, İstanbul: Güven Yayınevi.
- Cezar, Y. (1991). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yeni teknoloji uygulama ve sanai tesis kurma çabalarından örnekler, *Toplum ve Ekonomi*, S. 1, İstanbul: Bağlam Yayınları, 161-186.
- Clark, Edward C. (1992). Osmanlı sanayi devrimi. *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (E. İhsanoğlu, haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 37-52.
- Çadırcı M. (2008). *Tanzimat sürecinde Türkiye askerlik*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çağlar, B. (2010). *İngiliz Said Paşa ve günlüğü (jurnal)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Dönmez A. (2019). *Osmanlı Devleti'nde iktidar mücadelesi (1845-1858)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dönmez A. (2022). Ahmed Fethi Paşa'nın Viyana ve Paris elçilikleri (1835-1840). *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi: Makaleler 2*, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya- Uğur Kurtaran, Ankara: Altınordu Yayınları, 211-232.
- Dönmez, A. (2014). *Osmanlı modernleşmesinde İngiliz etkisi: diplomasi ve reform (1833-1841)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Dönmez, A. (2016). Mustafa Reşid Paşa ve reform karşıtları: Tanzimat Fermanının bedeli, *Turkish Studies*, C. XI, S. 6, 17-30.
- Eğecioğlu, Ö. (2011). Kraliçe Viktorya'nın taç giyme töreni ve Fethi Ahmed Paşa, *Toplumsal Tarih*, S. 211, 68-73.
- Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Güran, T. (1992). Tanzimat döneminde devlet fabrikaları, (H. D. Yıldız, ed.). 150. *Yılında Tanzimat İçinde*, Ankara: TTK Yayınları, 235-257.
- Haberal, E. (2022). 19. yüzyılda 'Eser-i İstanbul' damgalı porselen üretimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayta, N.- Ünal U. (2016). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (XVII. yüzyıl başlarından yıkılışa kadar)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hut, D. (2020). Fethi Paşa, *DİA*, (C. Ek 1, s. 450-451). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, Ş. (2017). XIX. Yüzyılda İstanbul'da tuğla üretimi ve Çobançeşme tuğla fabrikası, *Asos Journal*, S. 50, 165-188.
- Kaynar, R. (1999). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kılıç, M. (2019). Osmanlı Devleti hizmetinde bir Rum diplomatının portresi: Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani (Jean Mavroyeni), *Tanzimattan Günümüze Olaylar ve kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*. (İ. S. Yuca & H. Kara, ed. İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 169-188.
- Kırlı, E. (2019). Osmanlı mülkünde inşa olunan ilk zırhlı vapur, *OTAM*, S. 46, Güz, 231-260.
- Köşe, A. (2003), Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de karantina yani usûl-i tahaffuzun tarihçesi, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, 89-119.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis.

- Küçükerman Ö. (2005). Tanzimat dönemi devlet adamlarından Fethi Ahmed Paşa ve Türk cam sanayiinin gelişimine katkıları, İstanbul: *Sinan Genim'e Armağan-Makaleleri*, 460-472.
- Küçükerman, Ö. (1987). *Dünya saraylarının prestij teknolojisi: Porselen sanatı ve yıldız çini fabrikası*, İstanbul: Sümerbank Yayınları.
- Macfarlane, C. (2023). *Türkiye ve Yazgısı Türkiye'nin durumunu incelemek üzere 1847 ve 1848 yıllarında yapılan bir yolculuğun raporu.* (F. Yıldırım, çev.). Ankara: Abis Yayınları.
- Muhtar, O. (1920). *Müze-i Askerî-i Osmanî züvvarına mahsûs rehber.* İstanbul: Necm-i İstiklal Matbaası.
- Muşmal, H. (2009). *Osmanlı Devleti'nde eski eser politikası Konya vilayeti örneği (1876-1914).* Konya: Kömen Yayınları.
- Öz, T. (1949). Ahmed Fethi Paşa ve müzeler, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S. 5, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1-16.
- Öztürk, H.-Karasu C. (2014). Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurucusu Charles Ambroisse Bernard'in eserleri ve Osmanlıya etkileri üzerine bir değerlendirme, *Adli Tıp Bülteni*, C. 19, S. 3, 125-134.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868).* Ankara: TTK Yayınları.
- Shaw, Wendy M. K. (2020). *Osmanlı müzeciliği müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunay, S. (2020). Bir hanedan damadının yaşam tarzı ve standartı: Ahmed Fethi Paşa'nın terekesi, *Belleten*, C. 84, S. 300, Ağustos 2020, 745-788.
- Süreyya, M. (1996). *Sicil-i Osmani*, C. 1, (N. Akbayar, haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y. (1971). Fethi Ahmed Paşa, *İstanbul Ansiklopedisi*, (C. X, s. 5708-5709), (R. E. Koçu, haz.). İstanbul: Koçu Yayınları.
- Tanıyıcı, Ş.-Kahraman S. (2017). II. Abdülhamit'in dış politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C. 1, S. 2, Konya: NEÜ Yayınları, 7-31.
- Taşkın, F. (2007). Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne ekonomik etkileri ve iase sorunu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, H. (2019). III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde yeniden yapılanma hareketleri, Aksaray: *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, 37-46.
- Ulutaş, S. (2015). Sanayileşme sürecinde geleneksel Osmanlı üretim sektörü: Tarsus örneği (1839-1856), *Milli Folklor Dergisi*, C. 14, S. 105, 58-70.

Ekler

Ek 1. Ahmed Fethi Paşa (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90628---0058.jpg>, 26.08.2023).

Ek 2. Tophane-i Amire Binası, 1856 (Şafak Tunç (2004), *Tophane-i Amire ve Osmanlı Devletinde Top Döküm Faaliyetleri*, İstanbul: Acar Matbaacılık).